

**ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΕΣ ΑΠΑΝΤΗΣΕΙΣ ΔΙΑΓΩΝΙΣΜΑΤΟΣ
ΑΡΧΑΙΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ**

Επιμέλεια διαγωνίσματος: ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΧΑΝΤΖΟΥΛΗ

A1α.

1. Λάθος («Οὐ μικρὸν οὖν διαφέρει τὸ οὕτως ἢ οὕτως εὐθύς ἐκ νέων ἐθίζεσθαι, ἀλλὰ πάμπολυ, μᾶλλον δὲ τὸ πᾶν.»)
2. Λάθος («Οἷον καὶ φοβηθῆναι καὶ θαρρῆσαι καὶ ἐπιθυμῆσαι καὶ ὀργισθῆναι καὶ ἐλεῆσαι καὶ ὄλως ἡσθῆναι καὶ λυπηθῆναι ἔστι καὶ μᾶλλον καὶ ἥττον, καὶ ἀμφότερα οὐκ εὖ»)
3. Σωστό («τὸ δὲ μέσον ἐπαινεῖται καὶ κατορθοῦται· ταῦτα δ' ἄμφω τῆς ἀρετῆς.»)

A1β.

«ἐν αὐτοῖς»: ο εμπρόθετος προσδιορισμός αναφέρεται στους όρους «τὰ ἐν τοῖς συναλλάγμασι τοῖς πρὸς τοὺς ἀνθρώπους», «τὰ ἐν τοῖς δεινοῖς», «τὰ περὶ τὰς ἐπιθυμίας», «τὰ περὶ τὰς ὀργάς».

«τούτων»: η αντωνυμία αναφέρεται στη λέξη «ἐνεργείας».

B1. Ο Αριστοτέλης προβαίνει στην παρουσίαση τριών παραδειγμάτων για να δείξει ότι, όπως και στις τέχνες, έτσι και στις αρετές η απόκτησή τους γίνεται με τον εθισμό και η ποιότητά τους εξαρτάται από την ποιότητα του εθισμού που προηγήθηκε.

Ειδικότερα, το πρώτο παράδειγμα «πράττοντες γὰρ τὰ ἐν τοῖς συναλλάγμασι τοῖς πρὸς τοὺς ἀνθρώπους γινόμεθα οἱ μὲν δίκαιοι οἱ δὲ ἄδικοι» αναφέρεται στις κοινωνικές σχέσεις των ανθρώπων. Ο τρόπος με τον οποίο οι άνθρωποι μαθαίνουν να συναλλάσσονται καθορίζει και την ποιότητα του χαρακτήρα τους ως προς αυτό. Αν μαθαίνουν να είναι δίκαιοι στις συναλλαγές τους, γίνονται δίκαιοι, αν όχι, άδικοι. Η διαμόρφωση του ήθους γίνεται υπόθεση του ίδιου του ανθρώπου, ο οποίος και έχει την ευθύνη των πράξεων του. Πιο συγκεκριμένα τα συναλλάγματα είναι όλων των μορφών οι συναλλαγές, συμβόλαια, συμφωνίες, πρωτίστως οι οικονομικές. Αυτού του είδους οι σχέσεις των συμπολιτών μεταξύ τους δεν

είναι για τον Σταγειρίτη ένα επιμέρους ή περιορισμένης σημασίας ζήτημα μέσα στην κοινωνία. Είναι η συγκεκριμενοποίηση της αλλαγής, της ανταλλακτικής σχέσης μεταξύ των συμπολιτών. Και η σχέση αυτή είναι ιδρυτική και συστατική για την κοινωνία. Επιτυγχάνεται, κατεξοχήν, με τον εξισωτικό για τα προϊόντα και τις υπηρεσίες ρόλο του νομίσματος (χρήματος). Στα Ἠθικά Νικομάχεια αναφέρεται ότι «αν δεν υπήρχε ανταλλαγή, δεν θα υπήρχαν σχέσεις μεταξύ των ανθρώπων· ούτε ανταλλαγή θα υπήρχε, αν δεν υπήρχε ισότητα· ούτε ισότητα, αν όλα τα αγαθά δεν μπορούσαν να μετρηθούν με ένα κοινό μέτρο». Κατά προέκταση, τα συναλλάγματα είναι ένα σημαντικό πεδίο ανάπτυξης και εμφάνισης ηθικών σχέσεων.

Με το δεύτερο παράδειγμα «**πράττοντες δὲ τὰ ἐν τοῖς δεινοῖς καὶ ἐθιζόμενοι φοβεῖσθαι ἢ θαρρεῖν οἱ μὲν ἀνδρείοι οἱ δὲ δειλοὶ**» ο Αριστοτέλης δείχνει ότι ο τρόπος με τον οποίο οι άνθρωποι μαθαίνουν να αντιμετωπίζουν τις δύσκολες και αντίξοες καταστάσεις στη ζωή τους, διαμορφώνει τη στάση και τη συμπεριφορά τους. Έτσι αν μαθαίνουν να αντιμετωπίζουν ψύχραιμα και με σθένος τις δυσκολίες χωρίς να αγνοούν τους κινδύνους, γίνονται ανδρείοι, αν όχι, δειλοί. Πιο συγκεκριμένα, με τον όρο δεινά (<δέδοικα/δέδια, δέος) εννοούνται όλα όσα προκαλούν φόβο. Ως προς το πάθος του φόβου συναντώνται οι ηθικές στάσεις (ἕξεις) της ανδρείας, της δειλίας και του θράσους (και οι αντίστοιχοι ανθρώπινοι τύποι). Ο Αριστοτέλης σε άλλα χωρία στα Ἠθικά Νικομάχεια αναφέρει ότι «ο άνθρωπος που συστηματικά τρέπεται σε φυγή μπροστά στο καθετί, γίνεται δειλός· ο άνθρωπος, από την άλλη, που δεν φοβάται τίποτε και βγαίνει να αντιμετωπίζει το καθετί, γίνεται απόκοτος» και ότι «**αποκτώντας σιγά σιγά τη συνήθεια να περιφρονούμε τα πράγματα που προκαλούν φόβο και να τα αντιμετωπίζουμε, γινόμαστε ανδρείοι, και όταν γίνουμε, έχουμε πια σε πολύ μεγάλο βαθμό τη δύναμη να τα αντιμετωπίζουμε**».

ΑΡΕΙΤΟΛΜΟ

Τέλος, το τρίτο παράδειγμα παραπέμπει στις επιθυμίες και στα ανθρώπινα πάθη. «**Ὅμοίως δὲ καὶ τὰ περὶ τὰς ἐπιθυμίας ἔχει καὶ τὰ περὶ τὰς ὀργάς· οἱ μὲν γὰρ σώφρονες καὶ πρᾶοι γίνονται, οἱ δ' ἀκόλαστοι καὶ ὀργίλοι, οἱ μὲν ἐκ τοῦ οὕτως ἐν αὐτοῖς ἀναστρέφεσθαι, οἱ δὲ ἐκ τοῦ οὕτως.**» Με αυτό ο Αριστοτέλης εξηγεί ότι ο τρόπος με τον οποίο αντιμετωπίζουν οι άνθρωποι τον ίδιο τον εαυτό τους και μάλιστα τις επιθυμίες και τις ορμές τους, καθορίζει τον χαρακτήρα τους. Αν μαθαίνουν να τιθασεύουν και να

εκλογικεύουν τις επιθυμίες και τις ορμές τους, γίνονται συνετοί και πράοι, αν όχι, ασύδδοτοι και οξύθυμοι. Πιο συγκεκριμένα, ως έπιθυμία ορίζεται η βασική βιολογική και ψυχολογική λειτουργία του ανθρώπου. Κυριότερες μορφές της είναι στον Αριστοτέλη η επιθυμία για τροφές και η σεξουαλική επιθυμία. Ως τέτοια η έπιθυμία είναι από ηθική άποψη ουδέτερη. Η διαχείρισή της όμως, τονίζει ο φιλόσοφος, έχει μεγάλη σημασία. Άνθρωποι που δεν μπορούν καθόλου να ελέγξουν τις επιθυμίες τους χαρακτηρίζονται ακόλαστοι, ενώ στο άλλο άκρο, της παντελούς αδιαφορίας, βρίσκονται οι αναισθητοί· στη μέση βρίσκονται οι σώφρονες, όσοι δηλαδή διατηρούν σώας τας φρένας και ελέγχουν λογικά τις επιθυμίες τους.

Επιπρόσθετα, σύμφωνα με τη διδασκαλία της Ρητορικής, η όργη είναι η δυνατή επιθυμία να πάρουμε εκδίκηση για μια συμπεριφορά που εκτιμούμε ότι απαξίωσε εμάς προσωπικά ή τους οικείους μας· η απαξίωση αυτή μας προκαλεί βέβαια στενοχώρια, πόσο μάλλον όταν είναι (ή θεωρούμε πως είναι) τελείως ανάρμοστη και αδικαιολόγητη. Η οργή στρέφεται κάθε φορά ενάντια σε συγκεκριμένα πρόσωπα. Στο πάθος της οργής αντιστοιχούν οι εξής ηθικές στάσεις: όργιλότης, αναισθησία, πρρότης (και οι αντίστοιχοι ανθρώπινοι τύποι).

B2.

περιστροφή: αναστρέφεται

ποιοτικός: ποιός

αυτόφωρο: διαφοράς/διαφέρει

φιλήδονος: ήσθηναι

πένθιμος: πάθη

B3.

1. Λάθος
2. Σωστό
3. Σωστό
4. Σωστό
5. Λάθος

ΑΡΕΙΤΟΛΜΟ

Δάφνη - Αγ. Δημήτριος

B4. Παράλληλο κείμενο

Ο Αριστοτέλης τόσο στο διδαγμένο όσο και στο παράλληλο κείμενο αναφέρεται στην κοινωνική διάσταση της ηθικής αρετής και στην απήχηση της ορθής ή λανθασμένης συμπεριφοράς στην κοινή γνώμη. Πιο συγκεκριμένα, στο διδαγμένο κείμενο ξεκινά με μια παράθεση

παραδειγμάτων διαφόρων συναισθημάτων («καὶ φοβηθῆναι καὶ θαρρῆσαι καὶ ἐπιθυμῆσαι καὶ ὀργισθῆναι καὶ ἐλεῆσαι καὶ ὄλως ἡσθῆναι καὶ λυπηθῆναι»), επιθυμώντας να τονίσει ότι στην περίπτωση της ηθικής δεν έχει τόσο σημασία το συναίσθημα που αναπτύσσει ο άνθρωπος στην ψυχή του, αλλά η έμπρακτη εκδήλωσή του. Η αρετή και η κακία κρίνονται πάντα στις σχέσεις μεταξύ των ανθρώπων. Τονίζει ότι σ' αυτά υπάρχει υπερβολή και έλλειψη, καθώς μπορούμε να τα βιώσουμε είτε σε μεγαλύτερο βαθμό («μᾶλλον»), οπότε φτάνουμε στην υπερβολή είτε σε μικρότερο βαθμό («ἥττον»), οπότε φτάνουμε στην έλλειψη. Όμως, ούτε το «μᾶλλον» ούτε το «ἥττον» είναι καλά («οὐκ εὖ»), γιατί έτσι απομακρυνόμαστε από τη μεσότητα. Όμως, στο παράλληλο κείμενο ο ίδιος προσθέτει κι ένα ποσοτικό κριτήριο προσδιορισμού της απόκλισης, θεωρώντας περισσότερο επιλήψιμη τη συμπεριφορά εκείνου που παρεκκλίνει σε μεγάλο βαθμό («Αυτόν, πάντως, που κάνει μικρή μόνο παρέκκλιση από το σωστό δεν τον κατηγορούμε, είτε το κάνει προς την κατεύθυνση της υπερβολής είτε το κάνει προς την κατεύθυνση της έλλειψης: κατηγορούμε αυτόν που παρεκκλίνει πολύ: αυτός δεν μπορεί να μείνει απαρατήρητος»). Επιπρόσθετα, στο παράλληλο κείμενο υπεισέρχεται το υποκειμενικό στοιχείο κοινωνικής αποδοχής ή απόρριψης («δεν είναι εύκολο να ορίσεις με τον λόγο και τη σκέψη ως ποιο σημείο και σε τι βαθμό αν παρεκκλίνει κανείς από το σωστό θα είναι πια ψεκτός»), ενώ στο διδαγμένο κείμενο ο ἔπαινος και ο ψόγος, που αποδίδονται από την κοινωνία στα μέλη της, αποτελώντας το χαρακτηριστικότερο δείγμα του πολιτικού χαρακτήρα της αριστοτελικής ηθικής, συντελούν στο να αποτελούν οι καθιερωμένες αξίες της κοινωνίας ένα αντικειμενικό δεδομένο για τον εκάστοτε πολίτη. Εξισορροπείται έτσι ο προσωπικός-υποκειμενικός χαρακτήρας της ηθικής. Βέβαιο είναι, πάντως, ότι και στα δύο κείμενα η υπερβολή και η έλλειψη θεωρούνται λανθασμένες συμπεριφορές και γι' αυτό επικρίνονται, ενώ η μεσότητα είναι η μόνη ορθή συμπεριφορά και επιβραβεύεται («ἢ μὲν ὑπερβολὴ ἀμαρτάνεται καὶ ψέγεται καὶ ἡ ἔλλειψις, τὸ δὲ μέσον ἐπαινεῖται καὶ κατορθοῦται» - « ἡ μεσότητα είναι επαινετή στο σύνολο των περιπτώσεων»). Τέλος, στο παράλληλο κείμενο ο Αριστοτέλης προσθέτει ότι η επίτευξη της μεσότητας είναι εφικτή, μόνο αφού ο άνθρωπος προβεί σε πράξεις με χαρακτηριστικό τους την υπερβολή ή την έλλειψη («ἡ απόκλιση ὁμως ἄλλοτε προς την κατεύθυνση της υπερβολής και ἄλλοτε προς την κατεύθυνση της έλλειψης είναι υποχρεωτική και αναπόφευκτη, αφού με αυτόν μόνο τον τρόπο έχουμε την ελπίδα να πετύχουμε κάποτε το μέσον και το σωστό»).

Γ1. Κι όμως, αν κάποιος από σας αφενός νομίζει ότι έτσι έχουν τα πράγματα, αλλά αφετέρου θεωρεί ότι αυτός θα συγκρατήσει με τη βία την κατάσταση, επειδή έχει προκαταλάβει τις οχυρές θέσεις, τα λιμάνια και τα παρόμοια, δεν σκέφτεται σωστά. Γιατί, όταν δημιουργηθεί ένας συνασπισμός με καλές προθέσεις και συμφέρουν τα ίδια πράγματα όλους όσοι μετέχουν στο πόλεμο, τότε οι άνθρωποι θέλουν και να συμμερίζονται τους μόχθους και να υποφέρουν τις συμφορές και σταθεροί να παραμένουν. Όταν, όμως, κάποιος γίνει ισχυρός από πλεονεξία και πονηριά, όπως ακριβώς αυτός, τότε η πρώτη αφορμή και το παραμικρό λάθος ανατρέπει τα πάντα και τα διαλύει.

Γ2. Ο ρήτορας, στην προσπάθειά του να αποδείξει ότι ο Φίλιππος έχει αναδειχθεί με δόλο και τεχνάσματα, θεωρεί αδύνατον ένας άνθρωπος που αδικεί, που παραβαίνει όρκους και ψεύδεται, να αποκτήσει σταθερή δύναμη («ἀδικοῦντα κάπιορκοῦντα καὶ ψευδόμενον δύναμιν βεβαίαν κτήσασθαι»), διότι μια τέτοια δύναμη έχει πολύ μικρή διάρκεια («τὰ τοιαῦτ' εἰς μὲν ἅπαξ καὶ βραχὺν χρόνον ἀντέχει»). Αν μάλιστα η τύχη τη βοηθήσει, δημιουργώντας ελπίδες φουντώνει, αλλά με τον καιρό ξεσκεπάζεται και όλα καταρρέουν γύρω της («σφόδρα γ' ἦνθησ' ἐπὶ ταῖς ἐλπίσιν, ἂν τύχη, τῷ χρόνῳ δὲ φωρᾶται καὶ περὶ αὐτὰ καταρρεῖ»). Όπως ακριβώς δηλαδή τα θεμέλια ενός σπιτιού, ενός πλοίου και κάθε άλλης παρόμοιας κατασκευής πρέπει να είναι πάρα πολύ γερά («ὥσπερ γὰρ οἰκίας, οἶμαι, καὶ πλοίου καὶ τῶν ἄλλων τῶν τοιούτων τὰ κάτωθεν ἰσχυρότατ' εἶναι δεῖ»), έτσι και η αφετηρία και η βάση των πολιτικών πράξεων επιβάλλεται να είναι ελικρινείς και δίκαιες («οὔτω καὶ τῶν πράξεων τὰς ἀρχὰς καὶ τὰς ὑποθέσεις ἀληθεῖς καὶ δικαίας εἶναι προσήκει»). Κάτι τέτοιο, όμως, δεν υπάρχει στις πολιτικές ενέργειες του Φιλίππου («τοῦτο δ' οὐκ ἔνι νῦν ἐν τοῖς πεπραγμένοις Φιλίππῳ»).

Γ3.

ὑμῶν: ἐμοὶ/μοι

ἡγεῖται: ἡγήσθε

οἶεται: ᾧου

καθέξειν: κατάσχεις

προειληφέναι: προλήψεται

ἔστιν: ἔστων/ὄντων/ἔστωσαν

δύναμιν: δυνάμει

ἀληθεῖς: ἀληθῆ και ἀληθεστέραν

πεπραγμένοις: πεπραχόσι (ν)

Γ4α.

ὑμῶν: ετερόπλωτος ονοματικός προσδιορισμός ως γενική διαιρετική στο «τις».

πράγματα (το 2^ο του κειμένου): υποκείμενο του ρήματος «συστή» (αττική σύνταξη).

πᾶσι: ομοιόπτωτος ονοματικός κατηγορηματικός προσδιορισμός στη μετοχή «τοῖς μετέχουσι».

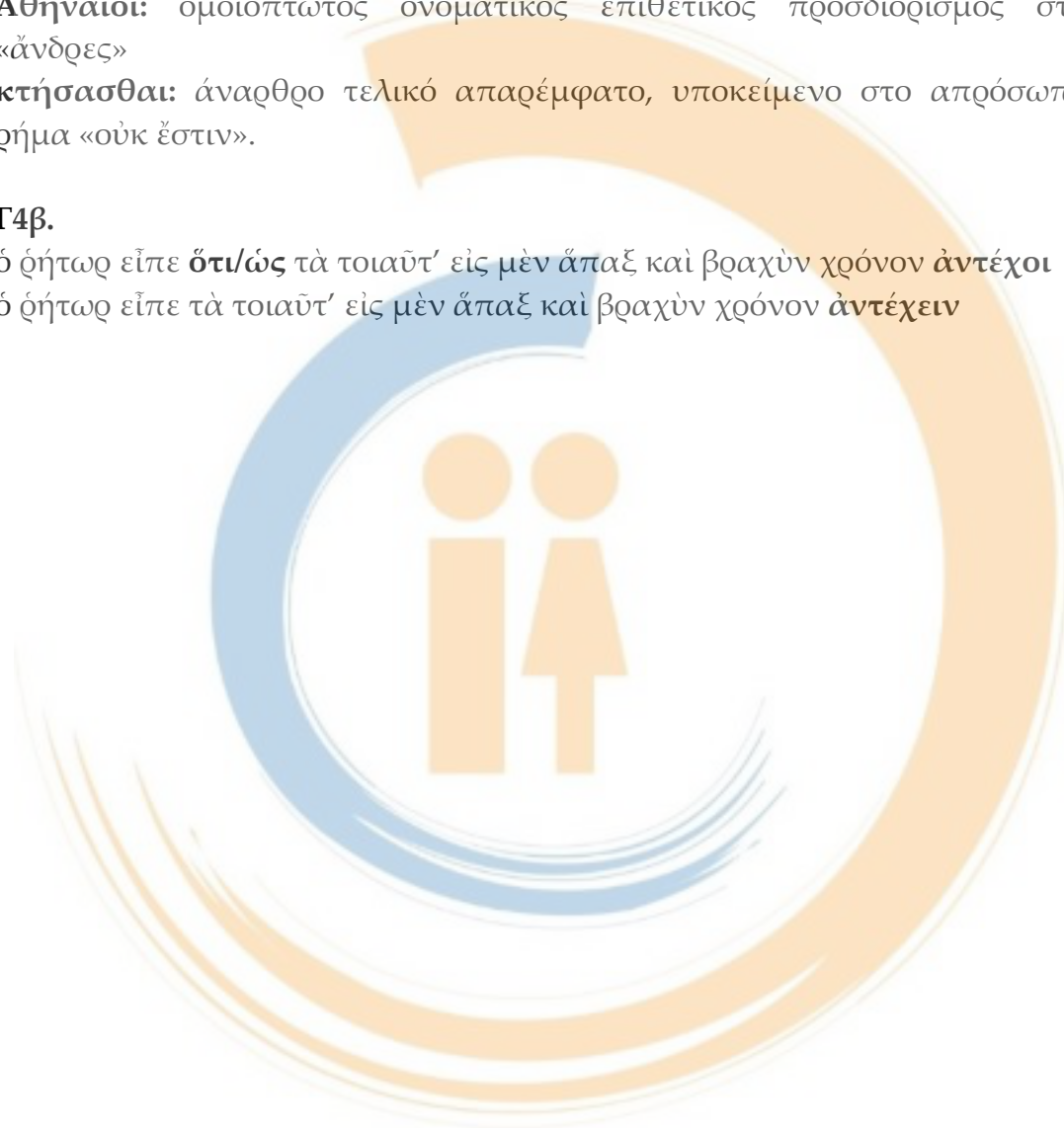
συμφορὰς: αντικείμενο στο απαρέμφατο «φέρειν».

Ἀθηναῖοι: ομοιόπτωτος ονοματικός επιθετικός προσδιορισμός στο «ἄνδρες»

κτήσασθαι: ἀναρθρο τελικό απαρέμφατο, υποκείμενο στο ἀπρόσωπο ρήμα «οὐκ ἔστιν».

Γ4β.

ὁ ῥήτωρ εἶπε **ὄτι/ώς** τὰ τοιαῦτ' εἰς μὲν ἅπαξ καὶ βραχὺν χρόνον **ἀντέχοι**
ὁ ῥήτωρ εἶπε τὰ τοιαῦτ' εἰς μὲν ἅπαξ καὶ βραχὺν χρόνον **ἀντέχειν**

ΑΡΕΙΤΟΛΜΟ

Δάφνη - Αγ. Δημήτριος